

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC,
PROFESOR UNIVERSITAR DOCTOR
NICOLAE BOCȘAN

DOCTORAND,
IONIȚĂ-NICULESCU MIHAELA

CLUJ – NAPOCA
2012

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

**CĂSĂTORIA ȘI FAMILIA ÎN NORDUL
OLTENIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL
SECOLULUI XX**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC,
PROFESOR UNIVERSITAR DOCTOR
NICOLAE BOCȘAN

DOCTORAND,
IONIȚĂ-NICULESCU MIHAELA

CLUJ – NAPOCA
2012

CUPRINS

Capitolul I. Introducere Concepte, metode de cercetare, surse și istoriografia familiei	3
Capitolul II. Legislația matrimonială în România – de la Dreptul Canonic la Codul Civil.....	5
Capitolul III. Repere demografice și economice în evoluția așezărilor din Nordul Olteniei	7
Capitolul IV. Evoluția căsătoriei în Nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX	8
Capitolul V. Derapaje ale vieții matrimoniale. Divorțul și concubinajul	12
Capitolul VI. Natalitatea în Nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX	14
Capitolul VII. Ipostaze ale vieții cotidiene de la naștere până la moarte. Mortalitatea în Nordul Olteniei	16
Capitolul VIII. Comportamentul familial – reconstituirea nominativă a familiei	19
Concluzii	20
Bibliografie selectivă	22

Capitolul I

Introducere - Concepte, metode de cercetare, surse și istoriografia familiei

Studierea populației din perspectiva cantitativă și calitativă a devenit posibilă ca urmare a regândirii noțiunii de sursă istorică, prin valorificarea registrelor parohiale de stare civilă, laicizate ulterior, a arhivelor judiciare în problematica divorțurilor, recensămintelor populației, dreptului canonic, reprezentărilor religioase și artistice, memoriilor și jurnalelor, literaturii epocii și legatelor testamentare. În anii '60, demograful francez Louis Henry și istoricul arhivist Michel Fleury, prin utilizarea în premieră a metodei de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă, au recompus ciclul vieții familiale, asamblând informațiile oferite de registrele de nașteri, căsătorii și decese cu ajutorul fișelor nominative, pentru fiecare familie cercetată.

Deschiderea istoriografiei românești spre problematica familiei s-a realizat în strânsă legătură cu constituirea și evoluția demografiei istorice în plan național. În evoluția sa de la statutul de știință de graniță la componentă a istoriografiei actuale, o contribuție majoră a revenit istoricilor din a doua jumătate a secolului XX, prin definirea conceptelor specifice studiului populației, evidențierea importanței cercetărilor demografice pentru diversificarea istoriografiei, stabilirea surselor de informații și a metodelor de cercetare. În 1977, lucrările Colocviului Internațional de Demografie Istorică s-au desfășurat la Cluj Napoca, lucrările prezentate fiind publicate în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică, volumele III și IV*, în 1980, sub coordonarea profesorului Ștefan Pascu, participant și la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stockholm din 1960.

Pentru prima dată în cercetarea istorică, registrele parohiale de stare civilă au fost „scoase la lumină” de către istoricul Liviu Moldovan, care a evidențiat importanța acestor registre în înregistrarea nașterilor, cununiilor și a deceselor. Cercetând recensămintele, statisticile, catagrafiile întocmite de administrația rusă, actele de stare civilă, Ecaterina Negruți a reconstituit structura satului din perspectivă demografică, în lucrarea *Satul Moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*. Fost Director al Arhivelor Statului – Iași, renumitul arhivist Gheorghe Ungureanu a prezentat în premieră tehnica de înregistrare și de conservare a actelor de stare civilă din secolul al XIX-lea pentru Moldova, în studii și articole publicate mai ales în *Revista Arhivelor*¹.

În premieră pentru demografia istorică și istoriografia familiei, metoda consacrată în Franța de către Louis Henry și Michel Fleury a fost utilizată de către Sorina Paula Bolovan pentru reconstituirea familiei în lucrarea *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999. Registrele parohiale de stare civilă și recensămintele organizate în Transilvania i-au permis cunoașterea mișcării naturale a populației, cuantificarea și interpretarea nașterilor, căsătoriilor și deceselor cu ajutorul tabelelor nenominative, pentru parohiile cercetate. Prin contribuția profesorului Ioan Bolovan, în *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice* au fost reconstituite natalitatea, căsătoria și mortalitatea, sporul natural din punct de vedere cantitativ, sezonalitatea și cauzalitatea acestor fenomene, raportul dintre populația rurală și cea urbană, evoluția migrației interne și externe, structura etnică, confesională și socio-profesională a populației, în strânsă legătură cu realitățile habitatului românesc preponderent rural.

Pentru Vechiul Regat, componentele universului familial au fost studiate, asamblate și integrate istoriografiei de către Liliana Andreea Vasile. Cartea „*Să nu audă lumea*”. *Familia românească în Vechiul Regat*, prezintă instituția căsătoriei și universul matrimonial începând

¹ Gheorghe Ungureanu, „Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic (1803-1832)”; Idem, „Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832-1864)”; Idem, „Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864-1944)”, în vol. *Din Istoria Statisticii Românești*.

cu logodna și dota - etape premaritale ale familiei, continuând cu conviețuirea legitimă, divorțul, concubinajul, nașterea și moartea.

Reconstituirea familiei în nordul Olteniei reprezintă o adevărată provocare, în condițiile inexistenței studiilor dedicate aspectelor de viață socială în general, căsătoriei și familiei în special, pentru acest spațiu încărcat de istorie, a cărui evoluție este strâns legată economic și demografic de Transilvania. Lucrarea *Căsătoria și familia în Nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, și-a propus reconstituirea, pe cât posibil din perspectiva multidisciplinarității, a scenariului matrimonial din așezări rurale și urbane ale Olteniei de Nord, comparativ cu tendințele generale din Vechiul Regat, Transilvania și alte state ale Europei.

Cadrul istoric și demografic al comunităților rurale din județele Gorj, Vâlcea și Mehedinți situate în vecinătatea Transilvaniei, a fost reconfigurat pe baza Conscripțiilor austriece, a Catagrafiiilor Regulamentare, Recensămintelor Generale ale Populației, completate de estimările Dicționarelor Geografice. Așezările rurale Polovragi, Cărpiniș, Topești și Logrești – Moșneni din județul Gorj, Cloșani din județul Mehedinți, cu statutul de comune potrivit Legii administrative din 1864, orașul reședință de județ Târgu – Jiu și în mai mică măsură Râmnicu – Vâlcea reprezintă obiectul cercetării demografice în capitolele dedicate familiei.

Adaptând metodele lui L. Henry și M. Fleury la acest demers demografic, având ca model studiile consacrate ciclului de viață familială ale Sorinei și Ioan Bolovan, ne-am propus cercetarea și interpretarea informațiilor oferite de registrele de stare civilă (parohiale până în 1865) și a fondurile arhivistice ale comunităților alese pentru studiile de caz, în vederea „contabilizării” mariajelor, pe luni, ani și decenii, cu interpretarea corespunzătoare a sezonality, stabilirea vârstei medii la prima căsătorie, raportul dintre endogamie și exogamie, recăsătoria și implicațiile acesteia, căsătoriile interetnice și interconfesionale – întâlnite în mediul urban.

Motivele divorțului, fenomen restrâns în așezările studiate transpar din Hotărârile Judecătorești, oferindu-ne imaginea elocventă a neîmplinirii cuplului. Pentru concubinaj, ilegitimitatea copilului și intrarea în legitimitate a acestuia, prin căsătoriile dintre părinții biologici, surprinse de Registrele anterior amintite reprezintă singurele modalități de aproximare a acestui fenomen, pe care Biserica cu consecvență a dorit să-l înlăture.

Fenomenul natalității nu se rezumă la prezentarea numerică a nașcuților pe luni, ani și decenii, încearcă totodată să explice prin raportarea la perioada concepțiilor, oscilațiile între lunile anului, cu fluxuri și refluxuri determinate de numărul căsătoriilor, intervalul între nașteri, sărbătorile religioase și calendarul agricol.

Sfârșitul ciclului vieții familiale - decesul a fost generat de inerentele motive biologice, dar și de elemente ale vieții cotidiene specifice Vechiului Regim Demografic. Alimentația, alcoolismul, locuința, bolile au influențat negativ vârsta medie a vieții, fapt dovedit de numărul foarte mare al deceselor, de la vârsta infantilă până la maturitate. Tabelele nenominative, utilizate și în capitolele anterioare, sunt elocvente în ceea ce privește dimensiunile mortalității, pe segmente de vârstă, luni, ani și decenii. Pe baza fișelor de reconstituire nominativă a familiei (incluse în Anexe), sunt prezentate tipuri diferite de comportamente matrimoniale, ceea ce demonstrează existența unui anumit autocontrol asupra nașterilor. Pentru Târgu – Jiu, alături de etnicii români ortodocși se regăsesc reconstituite – cel puțin parțial, familii mixte sau de altă etnie și confesiune. Combinarea informațiilor oferite de actele de naștere, căsătorie și deces a făcut posibilă cunoașterea vârstei la căsătorie, numărul copiilor, perioada între concepții și nașteri, decesul soțului sau soției, moartea prematură a copiilor, durata căsătoriei și eventualele recăsătorii.

Capitolul II

Legislația matrimonială în România – de la Dreptul Canonic la Codul Civil

Anterior modernității, elaborarea actelor de stare civilă și păstrarea registrelor de evidență a nașterilor, căsătoriilor și deceselor au intrat în competența Bisericii. În calitate de oficanți ai serviciilor religioase în momente esențiale din viața individului, a cuplului și a comunității – botez, cununie, înmormântare, știutori de carte, preoții păstrau evidența acestor evenimente, însemnările lor scrise fiind asociate cu debutul registrelor de stare civilă - totodată documente pentru consemnarea activității și veniturilor clerului². Aflat sub semnul modernității, sfârșitul veacului fanariot a evidențiat interesul sporit al statului pentru reglementarea juridică a căsătoriei și a vieții de familie Codul Calimachi adoptat în anul 1817 în Moldova și Legiunea Caragea din Țara Românească în anul 1818, abrogate după promulgarea Codului Civil din 1 decembrie 1865, tributare praxilelor românești și dreptului bizantin, au consfințit melanjul dintre Stat și Biserică în ceea ce privește viața matrimonială.

Regulamentele Organice, primele așezăminte constituționale din Principatele Române, au menținut în vigoare cele două legi, instituind obligativitatea introducerii registrelor de stare civilă administrate de către Biserică. Unificarea Principatelor Române între anii 1859-1862 a evidențiat necesitatea modernizării societății românești în toate domeniile. În concordanță cu tendințele de secularizare specifice Occidentului, elaborarea Codului Civil după modelul celui francez și promulgarea sa în 1 decembrie 1865 au fost urmate de transferul actelor de stare civilă din competența Bisericii sub autoritatea instituțiilor administrative și juridice.

În capitolul III din Codul Civil, intitulat „Despre actele de căsătorie”, articolele 49-62 reglementau în cele mai mici detalii procedura încheierii căsătoriei, începând de la publicarea sa până la redactarea actului de căsătorie³. În conținutul actului de căsătorie, în mod imperativ erau consemnate: 1) prenumele, numele, profesia, etatea, locul nașterii și domiciliul fiecărui soț; 2) vârsta și condiția de major sau minor; 3) prenumele, numele, profesia, domiciliul părinților; 4) actele respectuoase; 5) consimțământul părinților sau al membrilor familiei, în caz de deces al ambilor părinți; 6) publicațiunile în localitatea de domiciliu; 7) opozițiunile la căsătorie, în cazul formulării lor; 8) declarațiunea părților contractante că se iau de soți și pronunțarea lor de către ofițerul stării civile; 9) numele, prenumele, etatea, profesiunea și domiciliul fiecăruia dintre cei patru martori; 10) declarațiunea părților contractante ce s-a făcut asupra interpelațiunii prescrise de articolul precedent, existența sau inexistența contractului de căsătorie⁴.

În ceea ce privește vârsta, conform articolului 127 „nu este iertat bărbatului înainte de 18 ani și femeii înainte de 15 ani să se căsătorească”, numai Domnul – din 1881 Regele, având autoritatea de a acorda dispense de vârstă pentru motive grave⁵. Modificarea legislației matrimoniale în 1906 a uniformizat vârsta de 21 ani pentru ambele sexe, vârstă de la care acordul părinților sau al altor rude a devenit facultativ. În Codul Civil Român, sistemul dotal a fost reglementat în Titlul IV, capitolul I numit “Despre contractul de căsătorie și despre drepturile respective ale soților” (articolele 1223-1232) și în capitolul II numit “Despre regimul dotal” (articolele 1233-1293), considerând contractul dotal un accesoriu al contractului de căsătorie.

Până la adoptarea Codului Civil din România în anul 1864, pronunțarea desfacerii căsătoriei a intrat în competența Bisericii. Legiuitorul a dedicat titlul al XVI-lea numit „Despre despărțenie” cuprinzând 75 de articole, de la 211 până la 285, fiecare dintre ele structurate pe capitole consacrate cauzelor, formalităților, tipurilor distincte de divorț, măsurilor luate în timpul sau după procesul din instanță și în final consecințelor destrămării familiei asupra

² Ioan Ceterchi (coordonator), *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, p. 497.

³ *Codice civile* „Alexandru Ioan”, Editura Oficială, Imprimeria Statului, București, 1865, p. 12.

⁴ *Codice Civile*, p. 15.

⁵ Constantin Hamangiu, *Op. cit.*, p. 172.

fiecărui fost membru al său. Codul Civil român plasa femeia și bărbatul pe poziții de egalitate în ceea ce privește desfacerea căsătoriei. Cauzele divorțului, invocate și probate de soț sau soție au fost adulterul (articolul 211), excesele, cruzimile sau insultele grave (articolul 212), condamnarea unuia dintre partenerii cuplului conjugal la muncă silnică sau la reclusiune (articolul 213), imposibilitatea continuării traiului în comun exprimată prin consimțământul mutual și stăruitor al soțului, expres prevăzut de lege (articolul 14).

Statul și Biserica Ortodoxă Română, aparent în continuă competiție pentru controlul exercitat asupra individului și familiei, au promovat căsătoria și trăinicia familiei, descurajând totodată practica divorțurilor, ale căror consecințe nu puteau decât să atenteze la morala creștină și la buna înțelegere între protagoniștii vieții conjugale. Abia în secolul XX a fost elaborat un Cod al Familiei, menit să reglementeze în manieră modernă raporturile conjugale și întreg universul familial.

Capitolul III

Repere demografice și economice în evoluția așezărilor din Nordul Olteniei

În spațiul extracarpatic, depresiunea subcarpatică a Olteniei s-a remarcat de-a lungul timpului prin așezări intens populate, favorizate de relief, climă și bogățiile naturale. Tipologia satelor până târziu în perioada interbelică a fost dominată de diversitate, cu sate împrăștiate în zona platformelor muntoase și locuințe rare cu puține ulițe; sate de tip răsfirat, cu multe nuclee de concentrare a locuințelor, în alternanță cu ulițe și case rare, livezi, fânețe, pășuni, culturi agricole pe văile zonelor de trecere de la depresiune la regiunea de munte; sate de-a lungul râurilor, în zona de contact a regiunii muntoase cu cea de șes, cu formă determinată de cursul râului și sate adunate în zonele de câmpie cu case apropiate una de cealaltă de-a lungul uliței⁶.

În secolele XVII și XVIII, cele mai multe sate libere, ale moșnenilor, aparțineau Olteniei, în special în Gorj și în Vâlcea. Șirul de sate așezate pe sub munți, aproape toate pe aceeași linie, în fața versantului de sud al muntelui Parâng, începe la Est cu localitatea Polovragi și se termină la Vest cu Bumbeștii de Jiu, de lângă malul stâng al Jiului. Între aceste două extreme se plasează satele „ungurenilor” din dreapta Oltului: Drăgoiești, Turbați, Crasna, Aniniș, Ungureni și Novaci, la a căror apariție și evoluție au contribuit oieri veniți de dincolo de Carpați, în special din satele Mărginenilor din preajma Sibiului și de pe Valea Jiului⁷.

Deloc spectaculoasă, apariția și evoluția Târgu - Jiului este similară multor așezări dintre Carpați și Dunăre. Astfel, potrivit Analelor Statistice și Economice din ianuarie-martie 1860, Târgu Jiul era populat de 2432 de locuitori, dintr-un total de 108.071 locuitori ai județului Gorj⁸. Conform datelor oferite de recensământul din 1899, populația țării a crescut între anii 1859 – 1899 cu 2.091.842 persoane, cu 52 % într-un ritm anual de 1,32 %⁹. Raportat la dimensiunile teritoriale ale României, coeficientul de creștere a fost considerat modest și atribuit atât creșterii naturale a populației (de 9 – 10 ‰ de locuitori), cât și imigrației (până la 1,32 ‰). Cu un număr de numai 6718 locuitori, Târgu - Jiul se plasa pe ultimul loc între cele 32 reședințe de județ. Alături de etnicii români, majoritari în întreg județul, conviețuiau români ardeleni-cetățeni ai Austro - Ungariei, austrieci, unguri, bulgari, macedoneni, sârbi, germani și nu în ultimul rând evreii.

În 1914 au fost recenzați pe plan local 9948 locuitori, din care 6332 bărbați și 3616 femei, fapt ce scoate în evidență creșterea numerică a populației față de anul 1912 cu 136 persoane. După naționalitate, populația orașului cuprindea 9226 români, 334 austro-ungari, 162 mahomedani, 73 italieni, 42 israeliți, 40 bulgari, 24 sârbi, 23 germani, 17 greci, 4 armeni și 3 francezi¹⁰. Populația ortodoxă reprezenta 9106 persoane, urmată de 342 catolici, 328 musulmani și 172 mozaici. Extrasele după mișcarea naturală a populației, păstrate în fondul arhivistic al Primăriei Târgu – Jiu, a căror exactitate este totuși relativă datorită limitelor înregistrării persoanelor venite sau plecate, temporar sau definitiv, cu omiterea unor meserii din peisajul ocupațional, evidențiază ca și recensămintele generale ale populației, Registrele de Stare Civilă, evoluția reședinței de județ în strânsă legătură cu cea a întregului județ, încadrându-se în tendința generală de evoluție a lumii urbane românești.

⁶ Gheorghe Focșa, Ioan Godea, *Arhitectura Gorjului*, Editura de Vest, Timișoara, 2002, p. 8.

⁷ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, Editura Minerva, București, 1980, p. 323.

⁸ A.N-D.J.G.J., *Fond Primăria Târgu Jiu, Dosarul nr 23/1859-1862*, f. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*, *Dosarul nr. 94/1914*, f. 69.

Capitolul IV

Evoluția căsătoriei în Nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

În spațiul Vechiului Regat, ca de altfel în întreaga societate europeană, individul este valorizat ca parte a familiei de la naștere până la moarte, mai puțin ca entitate proprie. Dincolo de diferențele culturale existente de-a lungul secolelor, căsătoria a fost privită ca o datorie socială căreia bărbatul și femeia nu i se pot sustrage, cadru instituționalizat de perpetuare a vieții și de transmitere a patrimoniului. Tripla semnificație a căsătoriei: perpetuarea, evitarea păcatului extraconjugal și relațiile conjugale bazate pe reciprocitate a fost astfel analizată de istorici și antropologi, din perspectiva evoluției lumii creștine¹¹. Deopotrivă în mediul rural și cel urban, căsătoria a fost determinată de interese economice și considerente sociale, cu respectarea regulilor morale perpetuate în timp. Excluse din educația fetelor, dragostea și iubirea au fost substituite în societatea românească de respectul și datoria față de părinți și viitorul soț. În Vechiul Regat ca și în întreaga Europă a secolului al XIX-lea, dragostea și iubirea au fost considerate dușmanii cei mai de temut ai unei vieți liniștite și raționale¹².

În societatea tradițională, stabilitatea și buna înțelegere în familie erau conferite de complementaritatea rolurilor bărbatului – rol dominant și de producție, și femeii – asociată cu atribuțiile menajer – domestice¹³. Deși complementare, rolurile celor doi soți erau puternic diferențiate. Michelle Perrot compara familia cu o antrepriză, casa cu un spațiu de lucru în care rolurile părinților și copiilor, tinerilor și bătrânilor au fost riguros fixate pentru a fi complementare, sensibil influențate de eventualele „derapaje” ale echilibrului familial și de migrații¹⁴. Statistic, cunoașterea exactă a numărului de căsătorii încheiate în comuna Polovragi între anii 1859-1910 este imposibil de realizat în condițiile conservării parțiale a registrelor cu actele de căsătorie. Pe fondul acestor carențe, numărul total al căsătoriilor este relativ, doar pentru deceniul 1889-1898 având percepția reală a căsătoriilor – 123, ultimul segment cronologic 1899-1910 reunind 11 ani, cu 117 noi cupluri conjugale.

Viața socială este strâns legată de existența calendarului, instrument de măsurare a timpului, care pune de acord natura activităților umane cu fenomenele repetabile ale spațiului terestru și cosmic¹⁵. Repartizarea în decursul unui an, pe luni calendaristice, ne indică preferința localnicilor pentru luna ianuarie cu 94 căsătorii (22,43 %), urmată de luna noiembrie – 93 (22,20 %) și februarie cu 90 (21,48 %), comportamentul nupțial și strategiile matrimoniale derulându-se în strânsă legătură cu ritmul vieții cotidiene, tributari muncilor agricole până toamna târziu și sensibil influențat, dacă nu din convingere, cel puțin din obișnuință, de sărbătorile religioase. Surprinzătoare este luna decembrie cu 75 căsătorii (17,90 %), acest fapt evidențind tendința individului, a familiei și chiar a comunității de a-și croi propriul drum între restricțiile impuse de Biserică și controlul sporit al statului după 1865.

Cele mai puține căsătorii au avut loc în iunie – 1 (0,24 %), august – 3 (0,72 %), iulie – 4 (0,95 %), vara fiind un anotimp impropriu datorită îndeletnicirilor agricole și resurselor materiale insuficiente pentru organizarea petrecerii de nuntă. Diferențe mari sesizăm între octombrie – 19 căsătorii (4,53 %) și noiembrie – 93 (22,20 %), în ciuda vecinătății în calendar, în timp ce martie se remarcă numai prin 6 căsătorii (1,43 %) datorită dublei sale ipostaze: lună prohibită religios pentru consumarea acestui eveniment major pentru tineri, familiile lor și debutul muncilor agricole de primăvară. La prima căsătorie, vârsta medie a bărbaților a fost de 22,64 ani și pentru femei de 18,53 ani.

¹¹ Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei ...*, p. 38.

¹² Liliana Andreea Vasile, „Să nu audă lumea”. *Familia românească în Vechiul Regat*, Editura Tritonic, București, 2010.

¹³ Petru Iluț, *Sociopsihologia și antropologia familiei*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 132.

¹⁴ Michelle Perrot, „Funcțiile familiei”, în *Istoria vieții private*, vol. VII, p. 91.

¹⁵ Ion Ghinoiu, *Sărbători și obiceiuri românești*, Editura Helion, București, 2004, p. 7.

În Polovragi au existat 34 de recăsătorii, din care 6 între ambii soți văduvi, 20 între bărbații văduvi și femei la prima căsătorie, 8 între femei văduve și bărbați necăsătoriți până atunci, numai între anii 1900-1910 având loc 19 astfel de mariaje. Universul endogamic, mult prea restrâns în general pentru a putea echilibra nevoile matrimoniale și „capitalul social” al așezării, a fost completat de înțelegerile maritale cu persoane din alte sate, începând cu cele mai apropiate și numai prin excepție din cele aflate la mari distanțe. Din cele 419 căsătorii, 108 (25,77 %) îndeplinesc criteriile exogamiei.

Ca și în cazul comunei Polovragi, exactitatea contabilizării angajamentelor matrimoniale din Cărpiniș este fragmentată de starea civilă incomplet păstrată. Dacă cele 180 căsătorii probate documentar nu reprezintă decât parțial realitatea socială și evoluția întregii familii, mult mai sugestivă fiind – păstrând proporțiile, sezonalitatea căsătoriilor; spre deosebire de distribuția extrem de omogenă pentru lunile ianuarie, februarie și noiembrie în Polovragi, în Cărpiniș ierarhia celor douăsprezece luni este dominată de februarie cu 79 căsătorii (42,93 %), comparativ cu numai 52 (27,17 %) în luna ianuarie și mult mai puține în luna noiembrie 19 (10,33 %).

Lunile martie, aprilie, mai și iulie sunt la același nivel cu câte 2 căsătorii (1,09 %), urmate în ordine crescătoare de septembrie cu 3 (1,63 %), iunie 5 (2,72 %), octombrie 7 (3,80 %) și decembrie cu 11 (5,97 %). Spre deosebire de comuna Polovragi, vârsta tinerilor la căsătorie a fost puțin mai ridicată, de 24,6 ani la bărbați și de 19,05 la femei. Din cele 9 recăsătorii, doar două s-a realizat între parteneri văduvi, șapte implicând bărbați văduvi și femei la prima căsătorie. Vârsta medie a bărbaților la a doua căsătorie este de 41,1 ani, iar femeia văduvă s-a recăsătorit la vârsta de 41 ani. Cele mai multe dintre căsătorii se realizează în interiorul comunității, căsătoriile endogame, furnizând o puternică rețea de relații de vecinătate și reciprocitate între familii¹⁶. Așa cum rezultă din cifrele următoare, pentru perioada 1869 – 1907 din 184 căsătorii înregistrate, 135 căsătorii au fost endogame și 50 căsătorii exogame (27,17 %). Căsătoriile exogame au contribuit astfel la evitarea înrudirilor consanguine, permițând familiilor și tinerilor alegerea partenerului printr-o atentă selecție¹⁷.

În Cloșani, intenționalitatea matrimonială a stat la baza încheierii celor 331 căsătorii între anii 1875 – 1911. Distribuția de-a lungul întregului an este inegală, luna noiembrie impunându-se de departe prin constituirea a 110 cupluri conjugale, în proporție de 33,23%. Din preferințele localnicilor nu au lipsit lunile februarie cu 64 căsătorii – 19,34%, octombrie cu 52 – 15,71% și ianuarie cu 41 – 12,36%. Luna martie a fost evitată în totalitate, spre deosebire de celelalte comune, indiferent de forma de relief predominantă sau de climă. Dacă în Postul Paștelui au fost respectate în totalitate canoanele bisericești privind căsătoria, nu același lucru se poate spune despre luna decembrie cu cele 19 căsătorii – 5,74%. În cazul lunii august, absența mariajelor este rezultatul interferării postului Sfintei Marii cu calendarul activităților agricole, în așteptarea străngerii recoltelor. Un număr foarte mic de căsătorii constatăm în aprilie – 2 (0,60%), iulie – 7 (2,11%) și mai – 11 (3,32%).

Vârsta medie la prima căsătorie pentru bărbați a fost de 23,8 ani, iar pentru femei 19,2 ani. Diferențele de vârstă avantajează bărbații, ale căror soții sunt în frecvente cazuri mai tinere cu cel puțin un deceniu decât soții lor. Din cele 28 recăsătorii, 16 au angajat bărbați văduvi și femei aflate la prima căsătorie, 7 între femei văduve și bărbați necăsătoriți, 5 între parteneri văduvi. Pentru bărbații recăsătoriți, vârsta medie a fost de 40,3 ani, iar pentru femeile aflate la a doua experiență conjugală de 31 de ani și jumătate. Din cele 331 căsătorii, 211 au fost endogame și 120 exogame (36,25%). Dintre acestea, 75 s-au realizat cu femei din alte așezări și 45 cu bărbați naturalizați în Cloșani.

În Topești, din totalul de 418 evenimente maritale, cele mai multe caracterizează deceniul 1876 – 1885, reculul dintre anii 1886 – 1894 fiind înțeles datorită intervalului de nouă ani. Asumarea obligațiilor matrimoniale s-a realizat de către bărbați în jurul vârstei de 23,2 ani și de către femei la 19,4 ani, cu similitudini în comunitățile rurale menționate anterior. Luna noiembrie cu 143 căsătorii (32,21 %) este urmată la mare distanță de lunile de iarnă – februarie

¹⁶ H. G. Haupt, Jean- Luc Mayaud, „Țăranul”, în vol. *Omul secolului al XIX-lea*, coordonatori Ute Frevert, H. G. Haupt, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 318.

¹⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, p. 116.

cu 68 (16,27 %) și ianuarie 66 (15,79 %), octombrie și decembrie fiecare cu 38 (9,09 %). Din cele 45 recăsătorii - 10,76 % din totalul căsătoriilor, 8 au avut loc între văduvi (1,91 %), palingamia fiind favorabilă bărbaților văduvi cu femei la prima căsătorie – 22 (5,26 %), 11 având ca protagoniști femei văduve și bărbați la prima experiență conjugală (2,63 %). Vârsta medie a bărbatului recăsătorit este de 39,7 ani, iar pentru femeie de 30,8 ani. Mult mai restrânsă decât endogamia, exogamia însumează 47 mariaje – 11,24 %, în primul rând prin includerea satelor învecinate în sistemul relațiilor familiale. Cu excepția unui bărbat stabilit prin căsătorie în Topești, în 46 de cazuri studiate femeia provine din afara comunității și își urmează soțul în satul de baștină.

În Logrești - Moșneni, refacerea dinamicii căsătoriilor între anii 1859 – 1906 este afectată de inexistența anului 1875, din întreaga mișcare naturală a populației din comună. În aceste condiții, numărul căsătoriilor se ridică la 339, cele mai multe – 88 în deceniul 1887 – 1896. Lunile de iarnă, ianuarie – 109 (32,15 %) și februarie cu 87 (25,66 %) au fost considerate ideale pentru întemeierea unor noi familii, noiembrie înregistrând numai 48 căsătorii (14,16 %), de unde deducem faptul că toamna târzie nu oferă suficient timp pentru organizarea acestui eveniment, considerat și astăzi mult mai mult decât un contract civil finalizat în prezența ofițerului stării civile. Decembrie devansează prin cele 22 (6,49 %) căsătorii luna octombrie cu 21 (6,19 %), Postul Crăciunului reprezentând un impediment mai ușor de trecut decât timpul alocat strănerii recoltei de toamnă. În cazul protogamiei, diferența de vârstă dintre bărbați și femei a fost de circa 2 ani și câteva luni – 23,09 ani la bărbați și 20,72 ani la femei.

Statistica indică 27 recăsătorii dintre care numai 6 între văduvi, 12 între bărbații văduvi și tinere, 9 între bărbați necăsătoriți și femei văduve, cele mai multe foarte tinere. Vârsta medie a celor recăsătoriți este de 38,4 ani pentru bărbați și de 29,2 ani pentru femei. Exogamia este demonstrată de cele 80 (23,6 %) căsătorii cu femei din alte sate aparținând județelor Gorj și Vâlcea, cele mai multe dintre ele ușor accesibile prin trecerea dealurilor pentru cultivarea proprietăților, frecventarea târgurilor și vizitarea rudelor.

În lumea urbană, mult mai dinamică în ceea ce privește prefacerile economice și structura socio-profesională a populației, cu o mai mare mobilitate demografică, numărul căsătoriilor sporește substanțial până la începutul secolului XX. Analizate pe luni ale anului, totalul de 1348 căsătorii este distribuit inegal, cu mari diferențe între lunile februarie cu 273 (20,25 %), ianuarie cu 252 (18,69 %) și martie cu 26 (1,93 %), luna noiembrie se clasează pe locul trei între lunile anului cu 167 (12,39 %) urmată de mai cu 94 (6,97 %) și octombrie cu 93 (6,90 %). Deși există atât asemănări cât și deosebiri cu așezările rurale prezentate anterior, atitudinea față de momentul căsătoriei se înscrie în aceeași evoluție, de pendulare între calendarul ocupațional și cel religios, între timpul profan și timpul sacru. În condițiile în care un segment important al populației urbane este format din agricultori, este explicabilă planificarea căsătoriei în februarie, ianuarie și noiembrie, luni degajate de activitățile agrare, între care se interpune luna decembrie cu 61 căsătorii (4,53 %), ușor devansată de septembrie cu 68 (5,04 %).

Lunile decembrie și martie, ambele cu posturi lungi sunt mai puțin motivate de respectarea preceptelor ecleziastice și mai mult de timpul alocat muncilor de primăvară și activităților gospodărești în general. Luna august este mult mai bine reprezentată de cele 98 căsătorii (7,27 %) comparativ cu Polovragi, Cărpiniș și Topești. Între anii 1859 – 1865 nu a fost oficiată nicio căsătorie în lunile martie și decembrie, fapt irepetabil după 1866, autoritatea bisericii repliindu-se în sfera spirituală după pierderea atribuțiilor administrative și a controlului sporit asupra individului de la naștere până la moarte.

În general locuitorii orașului s-au căsătorit la vârste apropiate celor din așezările rurale, pentru a intra în normalitatea vieții biologice și sociale, la circa 23,65 ani bărbații și 19,94 ani femeile. Recăsătoria a fost practică până la vârste înaintate, 122 de noi familii – 9 % fiind anticipate de deces și divorț. În 29 dintre cupluri ambii soți au mai fost căsătoriți, în timp ce pentru 51 doar bărbatul a trăit drama morții soției sau experiența nefericită a despărțirii în tribunal, 44 femei fiind la a doua și a treia căsătorie cu bărbați necăsătoriți. Vârsta medie a celor implicați într-o nouă căsnicie a fost de 44,5 ani pentru bărbați și de 38,5 pentru femei. După confesiune, în Târgu – Jiu între anii 1859 – 1905 au fost realizate 25 căsătorii între

ortodocși și catolici, 2 între ortodocși și protestanți, 1 între greco-catolici și ortodocși, 25 între catolici, 7 între catolici și protestanți, 8 între protestanți, 3 între greco-catolici și catolici și 9 între mozaici.

Deși așezările cercetate sunt așezate geografic în zone de munte și de deal, cu distanțe considerabile între ele, aparținând deopotrivă lumii rurale și urbane, în componența administrativă a unor județe diferite, fenomenele și evenimentele demografice cercetate: endogamia - exogamia, protogamia – palingamia, sezonalitatea căsătoriilor, vârsta medie a bărbatului și a femeii la prima căsătorie, recăsătoria și implicațiile sale, căsătoriile interetnice și interconfesionale din spațiul urban, au avut o evoluție asemănătoare, cu particularități ce nu trebuie neglijate.

Capitolul V

Derapaje ale vieții matrimoniale. Divorțul și concubinajul

La cumpăna dintre cele două secole, divorțul este rar întâlnit, așa cum rezultă din datele recensământului realizat în anul 1899, dar și din registrele de căsătorii, în care au fost transcrise sentințele pronunțate de către instanțele de judecată pentru desfacerea căsătoriei. Fără îndoială, morala creștină conform căreia „Ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă”, asumarea reciprocă a obligațiilor conjugale, creșterea în condiții anevoioase a copiilor, precaritatea condițiilor economice pentru cea mai mare parte a populației, au făcut ca numărul divorțurilor să fie extrem de mic în toate așezările cercetate. De cele mai multe ori, desfacerea căsătoriei este solicitată de soție, care invocă astfel motive reglementate de art. 212 din Codul Civil: violența verbală, agresiuni fizice, părăsirea spațiului conjugal și uneori adulterul. Divorțul, în accepțiunea lui Michelle Perrot, a devenit o instituție feminină, în cele mai multe cazuri violența fizică și mai puțin adulterul motivând disoluția cuplului¹⁸.

În comuna Polovragi, numărul divorțurilor pare să fi fost foarte mic, în registrele de căsătorii fiind consemnate numai 10 hotărâri de desfacere a căsătoriei. Dintre acestea, opt au fost inițiate de către soții și numai două de către soți. Atât pentru femei cât și pentru bărbați, cauzele invocate au fost părăsirea domiciliului conjugal, insultele și adulterul. În Topești, numărul divorțurilor este foarte mic, cele 6 cazuri ilustrând trăinicia căsătoriilor în așezările rurale, cu mentalități dominate de morala creștină și cu respectarea obligațiilor față de familie și comunitate. Divorțialitatea ca fenomen demografic este de proporții modeste în comuna Cloșani, cu 13 cazuri înregistrate până în 1911 și 1 în 1922. În 11 dintre hotărârile judecătorești, soția solicită pronunțarea separării și încredințarea copiilor cuplului, bărbații exasperați de vitregiile căsniciei și reclamanți în instanță fiind în număr de 3.

În Târgu Jiu, între anii 1865 – 1913, conform hotărârilor de divorț transcrise în registrele de căsătorii, numărul divorțurilor se ridică la 72, destul de puține în comparație cu numărul total al căsătoriilor și perioada abordată. Motivele divorțului nu diferă de cele existente în lumea rurală, de la formele violenței domestice, adulter, părăsirea domiciliului conjugal până la pierderea libertății în cazul comiterii unor fapte penale grave. Casa a fost considerată locul cel mai periculos al lumii moderne, prin violența prin excelență masculină exercitată în decorul familial¹⁹.

Potrivit registrului de căsătorii în care au fost transcrise sentințele de divorț conform Codului Civil, cele mai multe acțiuni în instanță pentru desfacerea căsătoriei au fost introduse de soție, pentru rele tratamente, dispariția de la domiciliul conjugal și adulter. Produs al sistemului social, familia românească în general și familia rurală în mod special, prin puternicele legături de rudenie și vecinătate, s-au distins prin o mai mare durabilitate și un număr mic de divorțuri²⁰. Majoritatea conflictelor de natură conjugală erau rezolvate în interiorul familiei, în dorința de a evita încălcarea conveniențelor sociale, impactul negativ asupra copiilor și în general tensiunile între familiile înrudite, „gura lumii” și dezmembrarea patrimoniului economic.

Condamnat de biserică și acceptat cu greu de comunitățile rurale, concubinajul a reprezentat o alternativă la căsătorie pentru tinerii bărbați aflați sub pragul vârstei specifice căsătoriei, pentru bărbații și femeile văduve sau divorțate reticenți față de implicarea într-o nouă căsătorie²¹. Numărul mare al copiilor nelegitimi, numele diferite ale tatălui și mamei în momentul exprimării acordurilor la căsătoria copiilor ne fac să credem că, în ciuda restricțiilor

¹⁸ Michelle Perrot, „Drame și conflicte familiale”, în *Istoria vieții private. De la Revoluția Franceză la Primul război mondial*, vol. VI, Editura Meridiane, București, 1997, p. 254.

¹⁹ Anthony Giddens, *Op. cit.*, p.178.

²⁰ Maria Voinea, *Familia și evoluția ei istorică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 64

²¹ Elena Olariu, „Concubinaj și divorț. Forme de manifestare a libertății în viața privată”, în *Ipostaze ale modernizării Vechiului Regat*, vol II, Editura Universității București, București, 2005, p. 129.

impuse de biserică și de comunitate, concubinajul a reprezentat un mod de viață atât în mediul urban, cât și în cel rural. Pentru combaterea sa, Biserica a impus preoților intensificarea acțiunilor de combatere a acestei practici înfierate drept viciu, ca și întocmirea periodică a unor „tablouri de concubinari” pentru fiecare parohie.

În satul tradițional din nordul Olteniei, clădit pe baza unor valori impuse de Biserică și susținute de către Stat, conviețuirile neoficializate reprezentau un fenomen restrâns, determinat în bună parte de potențialul demografic al așezării, de raportul numeric dintre bărbați și femei. Cel mai important indiciu al „luării” celor doi protagoniști constă în numărul copiilor nelegitimi trecuți în actele de naștere. Spre deosebire de Polovragi, cu 44 copii nelegitimi, în Cărpiniș și Topești numărul lor a fost foarte scăzut – 7 și 5, dar nu trebuie să uităm limitele cronologice ale perioadei cercetate și totalul locuitorilor estimat de dicționarele geografice și alte publicații din epocă. Niciunul dintre acești copii nu a fost legitimat prin căsătoria mamei cu tatăl biologic, stabilitatea cuplurilor fiind mai puternică decât nevoia schimbării stării civile. Pentru cei cu o stare economică modestă, plata taxelor impuse de căsătorie și o eventuală nuntă ar fi creat un dezechilibru financiar greu de suportat.

Spre deosebire de comunele Polovragi și Cărpiniș, în comuna Cloșani numărul foarte mare al născuților nelegitimi este o dovadă a traiului în comun neoficializat de către Ofițerul stării civile. Din 1875 până în 1907, 7 dintre concubinaje au dobândit prin căsătorie statutul de familie legal constituite. În toate aceste cazuri, perfectarea căsătoriei a avut loc după nașterea a cel puțin 1 copil. În Târgu - Jiu, amploarea uniunilor consensuale este demonstrată de numărul mare al copiilor nelegitimi, declarați de multe ori de tatăl biologic și înregistrați cu numele mamei. Legăturile extramaritale, inclusiv cele urmate de naștere reprezintă un aspect al familiei și al căsătoriei moderne anticipat de relațiile preexistente în rândurile muncitorilor.

Între anii 1887 – 1905 au fost legitimați 43 copii ca urmare a obținerii actului de căsătorie. Uniune stabilă între bărbat și femeie, concubinajul s-a manifestat ca o consecință a impedimentelor de căsătorie impuse de legislație, familie și comunitate, o alternativă la conviețuirea legitimă și frecvent o etapă premergătoare asumării obligațiilor oficiale de persoane căsătorite. Comunitatea a fost nevoită să-și modeleze atitudinea față de acei membri care din motive diferite își exprimau opțiunea pentru un mod de viață în afara cadrului legitim, din perspectiva legislației civile și a rânduielii bisericesti.

Capitolul VI

Natalitatea în Nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Consecință firească a nupțialității, natalitatea reflectă comportamentul specific vechiului regim demografic, dominat de numărul ridicat al nașterilor în cadrul aceleiași familii din comunitățile studiate. Variația anuală a numărului de nașteri trebuie asociată nu numai cu căsătoria, dar și cu altă componentă a mișcării naturale a populației – mortalitatea²². Reconstituirea tabloului nașterilor și a fertilității cuplurilor maritale, într-o anumită măsură a nașterilor din conviețuirile nelegitime reprezintă un demers anevoios pentru cele mai multe așezări rurale din județul Gorj, datorită absenței Registrelor de nașteri din diferiți ani, fapt ce se repercutează negativ asupra statisticii efectuate.

Astfel, din inventarul stării civile al comunei Polovragi, lipsesc actele de naștere din anii 1866, 1867, 1869, 1872, 1878, 1881, 1882 și 1892 – în total opt ani din perioada 1859-1905. Distribuția celor 1370 de nașteri înregistrată în intervalul de 39 de ani este inegală, creșterea numerică alternând cu descreșterea în funcție de contextul economic și social al așezării, potențialul demografic al comunității și comportamentul familial. Dintre cele două sexe, se poate constata cu ușurință superioritatea numerică a băieților – 729 (53,21%) comparativ cu fetele – 640 (46,79 %), realitate evidentă și în celelalte așezări investigate. Sezonalitatea nașterilor indică luna octombrie cu cei mai mulți copii născuți – 138 (10,1%), urmată de martie cu 134 (9,78%), lunile mai și iulie cu câte 129 de copii născuți (9,42%). La polul opus s-au situat lunile septembrie cu 79 nașteri (5,77%) și decembrie cu 90 nașteri (6,57%), copiii fiind concepuți în lunile decembrie și martie, cunoscute pentru restricțiile sexuale impuse de Biserică în cele două mari posturi ale anului – postul Crăciunului și al Sfințelor Paști. În comuna Polovragi, din actele de naștere păstrate deducem venirea pe lume a unui număr de 44 copii din afara căsătoriei, declarați ofițerului de stare civilă de moașe, unul dintre părinții lăuzei și chiar de către mamă.

Ca și în Polovragi, în Cărpiniș numărul băieților născuți - 386 este mai mare decât al fetelor – 351, din totalul de 767 copii aduși pe lume până în 1907. Repartiția nașterilor pe luni calendaristice scoate în evidență faptul că cei mai puțini copii s-au născut în luna decembrie - 36 (4,69%), februarie – 51 (6,65%) și martie – 55 (7,17%). Ierarhia este dominată de luna august cu 82 nașteri (10,69%), noiembrie cu 80 (10,4%) și iulie cu 77 (10%), superioritate firească prin raportare la lunile noiembrie, februarie și octombrie ca luni de concepere a copilului. În comparație cu Polovragi, în Cărpiniș doar 7 copii provin din legăturile nelegitime, ceea ce dovedește faptul că prea puțini dintre locuitorii acestei așezări de munte, cu un număr restrâns de locuitori, au optat pentru conviețuirile nelegalizate și în afara legii bisericești.

În comuna Cloșani (județul Mehedinți), conform Registrelor de Nașteri au fost aduși pe lume 1055 copiii între anii 1875-1907. Calendarul lunilor anului ne demonstrează faptul că lunile cele mai prolifiche au fost februarie cu 117 copii 11,1%, concepuți în luna mai, octombrie cu 116 născuți (11%) corespunzând lunii de concepție ianuarie, luna martie cu 104 copii (9,86%) concepuți în iunie. Cea mai săracă lună în nașteri a fost decembrie, cu numai 60 copii (5,69%), fenomen frecvent întâlnit în așezările rurale datorită restricțiilor conjugale specifice postului și volumului sporit de muncă față de lunile iernii. Repartiția pe sexe a fost ușor favorabilă băieților, în număr de 530 (50,20%), comparativ cu 525 fete (49,80%). O particularitate a natalității constă în numărul mare de nașteri nelegitime, consecință a conviețuirilor asumate în afara cadrului conjugal. Concubinajul a reprezentat cu certitudine o alternativă viabilă la căsătorie, cei 111 copii nelegitimi (10,5%) fiind o dovadă greu de contestat.

²² Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea de la 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj – Napoca, 2000, p. 118.

Între anii extremi 1859-1894, din Registrele de Nașteri ale comunei Topești nu lipsește decât cel din 1875, fiind astfel mult mai ușor de refăcut condica nașterilor pentru această perioadă. Prelucrarea nenominativă a nașterilor evidențiază un număr de 1143 copii născuți, dintre care 602 (52,67%) băieți și 541 (47,33%) fete. Dinamica nașterilor este inegală pe parcursul unui an calendaristic, din multiple considerente – de natură pragmatică și mai puțin religioasă, existând un mare decalaj între anumite luni. Nu ne surprinde nașterea celor mai mulți copii în octombrie – 121 (10,58%) concepuți în ianuarie, locul secund este ocupat de luna mai cu 120 copii (10,49%), urmând apoi septembrie cu 116 copii (10,14%), cu 4,37% mai mult decât în Polovragi și cu 2,32% mai mult decât în Cărpiniș. Cele mai puțin prolifiche luni sunt decembrie cu 62 nașteri (5,43%) și ianuarie cu 80 (7%), nou-născuții fiind concepuți în lunile martie și aprilie. În interiorul comunității, ilegitimitatea nașterii este un fenomen aproape nesemnificativ din punct de vedere statistic, perioada cercetată evidențiind doar 5 copii cu tată necunoscut, 3 fete și 2 băieți.

Ultima așezare rurală aflată în atenția noastră, Logrești – Moșneni, a urmat în general o traiectorie ascendentă în ceea ce privește natalitatea, între anii 1859 – 1909 (cu excepția anului 1875 pentru care nu există acte de naștere), fiind consemnate 1227 de nașteri. Între 1899-1909 s-au născut 393 copii din care 214 băieți și 179 fete. Superioritatea numerică a născuților băieți este evidentă și în această așezare de deal, ca și în comunitățile montane și premontane ale județului Gorj. Nașterile nelegitime sunt puțin numeroase – 37, recunoașterea copilului de către tatăl biologic realizându-se prin oficializarea legăturii cu femeia aflată în situația tranzitorie de „nevastă nelegitimă”.

Cei mai mulți copii au fost aduși pe lume în octombrie 127 (10,53%) și în lunile mai 123 (10,02%) și aprilie – 122 (10,02%), cei mai puțini în decembrie – 56 (4,56%), ianuarie 86 (7,01 %) februarie și august câte 100 (8,15 %). Constatăm astfel diferențe destul de mari între Logrești – Moșneni și celelalte trei așezări rurale: Polovragi, Cărpiniș și Topești, în care numărul copiilor născuți în august și concepuți în noiembrie este cu câteva procente în plus. Explicația ar putea fi faptul că în zonele de deal, axate pe culturi agricole și mai puțin pe creșterea animalelor, luna noiembrie este încă destul de aglomerată cu muncile câmpului.

În Târgu – Jiu, între anii 1859 – 1905, în oraș s-au născut 5976 copii, din care 3071 băieți și 2905 fete. Dacă în privința căsătoriilor s-au manifestat mai multe restricții (posturi, munci agricole), cu oscilații mari între lunile anului, în privința nașterilor și a concepțiilor nu au existat variații foarte mari²³. Cele mai „sărace” luni ale perioadei 1859 – 1905 sunt iunie cu 411 copii – 6,9%, iulie cu 460 – 7,7% și decembrie la egalitate cu septembrie cu câte 463 copii – 7,75%. Nu același lucru nu se poate spune despre octombrie cu 591 nașteri – 9,91%, ianuarie cu 550 – 9,20% și martie cu 540 – 9,04%. În ordine descrescătoare, ianuarie, aprilie, iunie s-au dovedit a fi lunile preferate pentru manifestarea afectivității conjugale. Cu precădere în mediul urban, nașterile nelegitime au reprezentat un fenomen complementar generat de multiple cauze morale, economice, sociale. Între anii 1897 – 1902, 19 femei de vârste diferite și necăsătorite au dat naștere la 38 copii, din care două perechi de gemeni. Dintre acestea 9 au avut câte doi copii, 6 - un copil, 3 cu 3 copii și 1 cu 5 copii. Între anii 1859 – 1905 au fost găsiți abandonați 69 de copii, dintre care 38 băieți și 31 fete, în niciunul dintre cazuri nefiind identificată mama sau alte rude. Fără îndoială, cei mai mulți dintre ei reprezintă rodul unor conviețuiri de scurtă durată, aventuri amoroase pasagere și poate a unor fapte de adulter.

Instituție și sursă de stabilitate și siguranță, familia asigură legătura între mortalitatea membrilor individuali și mortalitatea ei, ca o veritabilă punte între personal și impersonal²⁴. Copilul reprezenta o modalitate de prelungire a propriilor vieți, o expresie a dragostei dintre soți, mijloc de punere în valoare a averii și a statutului social al familiei²⁵.

²³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania ...*, p. 122.

²⁴ Zygmunt Bauman, Tim May, *Op. cit.*, p. 137

²⁵ Elisabeta Stănciulescu, *Op. cit.*, p. 51.

Capitolul VII

Ipostaze ale vieții cotidiene de la naștere până la moarte. Mortalitatea în Nordul Olteniei

Preponderent rurală, societatea românească a rămas tributară vechiului regim demografic, cu o speranță de viață redusă și cu o rată a mortalității foarte ridicată. Modul de viață al individului și al familiei a fost influențat de alimentație, condițiile de locuit – adevărate „structuri ale cotidianului” în concepția lui Fernand Braudel, cu un impact deosebit asupra stării de sănătate și longevității. Alimentația deficitară, dominată de consumul excesiv de porumb a favorizat una dintre cele mai răspândite boli ale aparatului digestiv – pelagra. La sfârșitul anului 1912, în Oltenia au fost confirmate 3997 cazuri de pelagră, dintre care în Județul Vâlcea – 895, în Romanați – 881, în Dolj – 856, în Mehedinți 848 și în Gorj 517²⁶. În zonele de munte favorabile activităților pastorale, regimul alimentar mult mai echilibrat a favorizat o medie de viață mai ridicată și o mai mare rezistență la boli. Nu trebuie omis efectul celor 184 zile de post pe an, în care țăranul se hrănea cu fructe necoapte, vișine, coarne, iarna curechi și rareori fasole.

Alcoolismul, fenomen alarmant prin amploarea sa, face parte din peisajul cotidian al epocii. Consumul ridicat de alcool contrasta de multe ori cu alimentația deficitară, înrăutățind starea de lucruri mai cu seamă în rândul populației rurale. Din cele 15 certificate medicale eliberate în anul 1891, în Râmnicu – Vâlcea, 12 vizau condițiile produse în scandaluri la beție, unul pentru plăgi și răni cauzate de violențele descăturate de alcool. Comercianții și debitorii de băuturi nu sunt interesați de calitatea, ei caută cantitatea „căci au oroare de a deschide în o mai mare măsură pungile lor, cumpără ce este mai ieftin, de proastă calitate”²⁷.

În contrast cu casele spațioase construite din zid, cu încăperi distincte pentru părinți și copii, cu camere ale servitorilor, în spațiul rural cele mai multe dintre locuințe se identificau cu o singură încăpere, cu pământ pe jos și mai rar cărămidă, pentru întreaga familie. Traiul în comun, de la naștere până la moartea prematură, a favorizat îmbolnăvirea copiilor, mult mai vulnerabili față de epidemiile sfârșitului de secol în condiții de igienă precară. Imaginea de ansamblu a satului evidențiază curți pline de gunoarie, șanțuri băltind și ulițe lăsate la voia întâmplării. La rândul lor, orașele excelează prin salubritatea precară, aspectul neîngrijit al mahalalelor, străzile nepavate de la periferie și curățenia îndoielnică din piețe și în general din industriile considerate insalubre.

Epidemiile de ciumă și holeră, încă prezente la începutul secolului al XIX-lea, au fost treptat înlocuite de tifos, tuberculoză, sifilis, scarlatină și paludism. Toate segmentele de vârstă sunt vulnerabile în fața morții, dar mortalitatea infantilă domină prin proporțiile sale. Una din cauzele mortalității foarte ridicate în rândurile copiilor până la un an constă în alimentația inadecvată vârstei. Insuficiența laptelui matern, întreruperea alăptării în timpul nopții din comoditate, dar și administrarea permanentă a unor alimente sunt menționate de medici ca practici de multe ori fatale pentru primele luni de viață ale organismului plâpând.

Din cele 186 de decese înregistrate în anul 1903, dintre care 17 copii născuți morți, statistica bolilor cauzatoare de moarte plasează în fruntea ierarhiei nefaste tuberculoza pulmonară cu 16 cazuri, debilitatea congenitală – 12 cazuri, gastroenterite – 12, bolile aparatului digestiv – 11. Dintre locuitorii județului internați în spitalul orașului, 1 a murit de angină difterică, 3 de febră tifoidă, 2 cu infecție puerperală²⁸. Febra puerperală cauza frecvent decesul mamelor, prin contaminarea lor de către moașele empirice²⁹. Tifosul sau „febra ocnașilor”³⁰ se transmitea prin intermediul apei infestată cu bacterii din materii organice, cu

²⁶ Dr. Charles Laugier, „Pelagra în Oltenia”, în *Arhivele Olteniei*, anul II, No. 10, noiembrie – decembrie 1923, pp. 433 – 434.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, Dosar nr. 8/1904, f. 34.

²⁹ Victor Babeș, *Boalele țărănilor români*, Conferință ținută în 27 ianuarie în localul Societății Tinerimea Română, Tipo-Litografia Societății „Tiparul”, București, 1901, p. 6.

³⁰ Frederick F. Cartwright, Michael Biddiss, *Bolile și istoria*, Editura Bic All, București, 2005, p. 119.

consecințe devastatoare în întreaga Europă în condiții de război, foamete și sărăcie generalizată.

Boală a sărăciei și a mizeriei, tuberculoza sub cele două forme: osoasă și pulmonară a făcut ravagii în societatea românească, cea mai mare parte a victimelor fiind țărani și lucrători din mediul urban. Străzile înguste ale orașelor reprezentau, prin densitatea locuitorilor în case insalubre, adevărate „insule de imobile cu tuberculoză”³¹. În intervalul cuprins între 1 aprilie 1903 - 31 martie 1904, din totalul de 7167 locuitori consultați în județul Vâlcea, 6831 români și 336 străini, 751 sufereau de paludism, 195 de sifilis, 33 de pelagră și 9 de tuberculoză³². Paludismul era provocat de alterarea apei potabile cu materiale organice aflate în descompunere de omniprezența bălților străvezii pe ulițe sau în curțile oamenilor.

Din cotidianul secolelor XIX-XX nu lipsesc bolile „rușinoase”, așa cum au fost catalogate de către populația lipsită de cunoștințe medicale și cu o igienă îndoielnică, sifilisul, blenoragia și toate afecțiunile transmise pe cale sexuală. Sifilisul, rareori declarat din proprie inițiativă de rușine de către cei contaminați, își are originea în practicarea legală sau clandestină a prostituției. O posibilă măsură de combatere a bolilor venerice consta în închiderea temporară a bordelului. În afara cadrului legal al prostituției, prin natura condiției sociale umile și a ignoranței igienico-sanitare, servitoarele erau suspectate de frecvente relații amoroase, generatoare de boli venerice.

În comuna Polovragi, cele mai multe decese din perioada 1859-1905 au avut loc în rândul populației cu vârsta cuprinsă între 41-70 ani: 203 (26,54 %), 153 de decese pentru segmentul demografic cu vârsta între 20 - 40 ani (20 %), copiii între 1 – 7 ani cu 130 (16,99 %) și 117 decese în rândul copiilor cu vârsta până la 1 an (15,29 %). Numărul copiilor născuți morți este destul de mic, pentru perioada 1859-1905 fiind înregistrate doar 3 cazuri (0,39 %). Pe sexe, numărul bărbaților decedați – 431 (56,34 %) a devansat populația feminină – 334 decese (43,66 %). Raportându-ne la distribuția deceselor pe luni, cele mai multe decese au survenit în luna martie datorită bolilor de primăvară pe fondul vulnerabilității organismului abia ieșit în primăvară - 87 decese (11,37 %), urmată de lunile iernii, ianuarie cu 83 – 10,85 % și februarie cu 82 – 10,72 %.

În comuna Cărpiniș, ca și în Polovragi, cei mai afectați de mortalitate au fost adulții cu vârsta cuprinsă între 41-70 ani, în număr de 117 (31,88 %), copiii între 1-7 ani – 66 decese (17,98 %), adulții între 20-40 ani – 56 (15,26 %), între 71-80 ani – 37 (10,08 %) și mai puțin născuții până la 1 an – 35 (9,54 %). Născuții morți sunt o raritate în mica așezare montană – 2 (0,54 %), fapt întâlnit și în comuna Polovragi. De-a lungul anului calendaristic, cele mai multe decese au fost înregistrate în luna octombrie – 49 (13,35 %), urmată de aprilie – 47 (12,81 %) și ianuarie cu 46 decese (12,53 %).

Între anii 1875-1906, în Cloșani (județul Mehedinți) au fost înregistrate 933 decese în rândul tuturor categoriilor de vârstă. Spre deosebire de celelalte așezări rurale cercetate, numărul născuților morți este foarte ridicat, cei 113 copii aduși pe lume fără viață reprezentând 12,11% din totalul decedaților, iar copiii născuți morți cu tată necunoscut în număr de 26, reprezintă 23% din total. Mortalitatea a vizat în special persoanele cu vârsta între 41-70 ani, cu un total de 273 cazuri (29,26%), pe un plan secund fiind tinerii între 20-40 ani – 132 decese (14,15%) și copiii de la 1-7 ani, în număr de 130 reprezentând (13,93%). Deloc neglijabilă, ponderea copiilor decedați până la 1 an, în total 93, a echivalat cu 9,97 % din totalul deceselor. Cele mai puțin afectate segmente de vârstă au fost locuitorii cu etate între 14-20 ani și copiii între 7-14 ani, mai puțin afectați de boli și neistoviți încă de muncile fizice. Dintre lunile anului, martie se detașează cu 112 decese – 12%, probabil datorită bolilor și epidemiilor de sezon, corelate cu organismul slăbit de trecerea peste iarnă în condițiile unei alimentații sărace. Ianuarie și februarie, cu cele 94 – 10,08% și 89 – 9,54% contrastează cu cele mai puțin afectate luni, iunie – 61 cazuri (6,54%) și iulie – 66 (7,07%), în care condițiile climatice și elementele de viață cotidiană sunt favorabile comunităților din zonele montane.

³¹ Gheorghe Banu, *Tratat de medicină socială*, vol. IV, *Tuberculoza. Bolile venerice*, pp. 154-156.

³² *Ibidem*, *Dosar nr. 8/1904*, f. 66.

În Topești, din cei 917 locuitori decedați între anii 1859-1894, în actele de moarte nu se regăsește niciun născut fără viață. Cel mai afectat segment este cel al vârstei infantile, între 1 și 7 ani, cu 221 decese (24,10 %), urmat de adulții între 41 – 70 ani: 206 (22,46 %), între anii 20-40: 192 decese (20,94 %). De la naștere până la 1 an – 67 (7,31 %) și 7-14 ani – 69 (7,52 %) raportul este cât se poate de echilibrat, cei mai puțin afectați fiind tinerii între 14-20 ani – 35 (3,82 %). Distribuția deceselor pe sexe evidențiază un număr mai mare de decese în rândul bărbaților, 475 (51,80 %) față de femei - 442 (48,20 %). Mortalitatea cea mai ridicată s-a manifestat în lunile februarie – 105 (11,45 %), martie și aprilie – 102 (11,12 %), urmate la câteva procente de noiembrie – 81 (8,83 %), mai 75 (8,18 %), decembrie și ianuarie – 74 (8,07 %). În iunie – 51 (5,56 %) și septembrie – 54 (5,89 %), astfel de evenimente demografice au avut loc într-un număr mai mic.

O evoluție similară privind mortalitatea întâlnim în comuna Logrești – Moșneni, cei mai mulți decedați aparținând perioadei de vârstă cuprinsă între anii 41 – 70 ani – 315(28,48 %), urmată la o diferență de 10 procente de copiii între 1-7 ani 19,71 % (218), între 20-40 ani (18,81 %) și copiii până la 1 an – 142 (12,84 %). Pentru cei între 7-14 ani, numărul deceselor este relativ scăzut – 46 (4,16 %) iar copiii născuți morți sunt în număr de 3 (0,27%). Numărul bărbaților decedați s-a ridicat la 617 (55,79 %), mai mare decât al femeilor – 489 (44,21 %). Temporalitatea deceselor plasează pe primul loc luna martie cu un total de 123 persoane decedate (11,12 %), urmată de luna ianuarie cu 112 decese (10,13 %) și februarie cu 107 (9,67 %). Un nivel ridicat al mortalității constatăm în decembrie – 104 decese (9,40 %), octombrie cu 101 (9,13 %) și aprilie 96 (8,68 %). Lunile cu cele mai puține decese au fost iunie cu 69 (6,24 %), septembrie cu 72 (6,51 %) și iulie cu 73 (6,60 %).

În Târgu - Jiu, dimensiunile mortalității sunt direct proporționale cu numărul populației și evoluția economico-socială a reședinței de județ. Între anii 1859 - 1905, numărul deceselor s-a ridicat la 6465, dintre care 3653 bărbați (56,50 %) și 2812 (43,50 %) femei. Surprinzător este numărul născuților morți, 350 (5,41 %) pentru întreaga perioadă, ceea ce denotă faptul că nașterea are loc frecvent în absența unei moașe specializate și în condiții igienice improprii. Ca segment de vârstă, populația orașului între 41-70 de ani a fost cea mai afectată de morțile premature, cu un număr de 1597 (24,70 %). Ca și în așezările rurale, tinerii și adulții între 20-40 ani au fost destul de vulnerabili în fața morții, cu un total de 1463 (22,63 %). În rândul copiilor, un tribut nedorit s-a înregistrat până la vârsta de 1 an, cei 1184 decedați reprezentând 18,31 % din totalul deceselor. Condițiile precare de viață și nașterea în condiții îndoielnice, poate chiar infanticidul, sunt cauze ale amintitelor decese.

Cu o alimentație de multe ori necorespunzătoare, neglijați de mamele constrânse să muncească imediat după naștere, cu o igienă precară și secerăți de epidemii, copiii cu vârsta între 1-7 ani au fost predispuși morții, sugestive fiind cele 947 decese (14,65 %). Cei mai puțin afectați au fost locuitorii cu vârsta cuprinsă între 7-14 ani – 278 (4,30 %) și cei între 14-20 ani – 283 (4,38 %). Deși nu putem avea o evidență exactă a persoanelor din județ decedate în oraș, totuși nu trebuie omis faptul că unii dintre bolnavii decedați în Spitalul județului provin din diferite comunități rurale. Distribuția deceselor pe luni indică luna martie cu 703 decese (10,87 %), urmată de ianuarie cu 649 (10,04 %) și decembrie cu 621 (9,60 %). Valori apropiate întâlnim și în lunile aprilie – 618 decese (9,56 %), noiembrie – 537 (8,31 %), cel mai scăzut nivel fiind în septembrie – 415 (6,42 %), iulie – 418 (6,47 %) și iunie – 427 (6,60 %). Oscilațiile deceselor de la o lună la alta sunt asemănătoare, respectând totuși proporțiile generate de numărul locuitorilor, între așezările rurale din diferite zone ale județului și comuna urbană Târgu Jiu nefiind diferențe majore în ceea ce privește mortalitatea.

Existența spitalului în orașul reședință de județ, cu bolnavi veniți din afara orașului a contribuit, prin numărul deceselor înregistrate în „Casa județului”, la conturarea unui spor natural negativ, compensat în bună parte prin consecințele imigrației din mediul rural și din alte state ale Europei. O contribuție nedorită la creșterea mortalității s-a datorat unității militare, prin frecvența contaminare a camarazilor de către soldații bolnavi.

Capitolul VIII

Comportamentul familial – reconstituirea nominativă a familiei

Dacă tendințele demografice generale pot fi stabilite cu ajutorul fișelor și tabelelor nenominative privind căsătoria, nașterea și decesul, fișele nominative de reconstituire a unui anumit număr de familii pentru cele mai reprezentative comunități permit identificarea particularităților comportamentului matrimonial. Astfel, alături de familiile foarte numeroase, cu mulți copii, specifice vechiului regim demografic, au coexistat familii cu 1-2 copii, ceea ce demonstrează existența unui anumit autocontrol asupra nașterilor. În comuna Polovragi, din cele 20 de familii reconstituite pe baza registrelor de stare civilă, două dintre ele au avut opt copii, două – șapte copii, 3 – cinci copii, 2 – patru copii, 2 – 3 copii, 3 – doi copii, 4 – un singur copil. În șapte dintre aceste familii, primul copil este adus pe lume la circa 9-15 luni de la căsătorie, intimitatea conjugală nefiind îngrădită de dorința de a amâna conceperea primului copil. Comportamentul reproductiv este însă eterogen, dacă pentru unele cupluri conceperea și nașterea copiilor încetează după 7-9 ani de la exprimarea consimțământului pentru căsătorie, sau doi, pentru altele fertilitatea se măsoară în decenii.

Pentru analiza nupțialității, natalității și a mortalității în comuna Cloșani (județul Mehedinți), au fost retrasate coordonatele ciclului de viață familială pornind de la un eșantion de 15 cupluri conjugale, constituite în anii 1885 și 1887. Din cercetarea Registrelor de naștere, s-a observat faptul că o singură familie nu a avut copii, fără a exclude însă existența copiilor din prima căsătorie a familiei. Comportamentul matrimonial s-a manifestat diferit, numărul copiilor fiind cel mai important reper în încercarea de a descifra atitudinea față de copil și rolul acestuia în viața de zi cu zi. Dacă 5 familii au avut un singur copil, 2 cu doi copii, o singură familie a avut 3 copii, 4 cu 4 copii, 2 familii cu câte 6 copii. După apariția primului copil, tendința de creștere a intervalului cronologic până la următorul născut este cât se poate de evidentă: 1 an și 11 luni, între 2 ani și 2 ani $\frac{1}{2}$, peste 2 ani $\frac{1}{2}$ până la 5 ani. Existența unui anumit autocontrol asupra nașterilor nu poate fi negată, din considerente de natură economică și socială.

În Logrești – Moșneni, reconstituirea aspectelor vieții de familie s-a realizat pe baza unui eșantion de 23 fișe nominative. Cele 23 de cupluri au avut un număr inegal de copii, astfel: 2 – nouă copii, 1 – opt copii, 1 – șapte copii, 1 – cinci copii, 3 – patru copii, 1 – trei copii, 8 – doi copii și 5 – un copil. Pentru cuplurile maritale constituite în anul 1905, este puțin probabil ca numărul copiilor să se limiteze la 1 sau 2, având în vedere vârsta soților și analizând intervalul dintre nașteri. Nu poate fi omis modelul comportamental oferit de familiile din comunitate, cu patru până la 7-8 copii.

Pentru Târgu Jiu au fost reconstituite 23 de familii, dintre care 15 de ortodocși, 4 de protestanți, una de catolici, una de evrei, una mixtă. După profesie, eșantionul cuprinde meseriași, comercianți, agricultori, funcționari și institutori. Familiile constituite începând din anul 1870 și până în 1901 au un număr diferit de copii indiferent de profesie, naționalitate sau de religie. Fișele nominative au scos în evidență diferite comportamente matrimoniale, nuanțând considerațiile demografilor și istoricilor despre familiile cu mulți copii născuți până la limita biologică a procreării.

Concluzii

Prin complexitatea sa, familia comparată firesc cu un adevărat univers al vieții sociale, impune o abordare pluridisciplinară, sociologia, antropologia, studiile de imaginar social și geografia istorică întregind perspectiva oferită de demografia istorică și de istoria vieții cotidiene. Studiarea acestor instituții și realități sociale – căsătoria și familia, a pornit de la investigarea izvoarelor specifice demografiei istorice: a) registrele de stare civilă, elaborate de Biserică până în 1865 și de Primărie, prin ofițerii de stare civilă după punerea în aplicare a Codului Civil; b) recensămintele populației, în special pentru Târgu Jiu, organizate în anii 1859-1860, 1899, 1912, fără a fi neglijate corespondența între autoritățile administrative privind mișcarea naturală a populației la sfârșitul fiecărei luni sau an, rapoartele elaborate de medici despre starea de sănătate a populației, igiena, măsurile adoptate pentru prevenirea și combaterea epidemiilor, sesizările clerului înaintate Prefecturii și Primăriilor despre abaterile de la morala creștină în comportamentul cotidian.

Pentru cunoașterea comportamentului demografic în localitățile selectate a fost necesară refacerea dinamicii căsătoriei, nașterilor și deceselor din perspectivă numerică, cantitativă prin prelucrarea nenominativă pe ani și decenii a informațiilor cuprinse în registrele de stare civilă. Tendințele de creștere sau descreștere a acestor evenimente demografice – căsătorii, nașteri și decese, prezintă similitudini cu spațiul Vechiului Regat până în preajma primului război mondial, dar și cu Transilvania după revoluția pașoptistă.

Numărul ridicat al căsătoriilor în anumite luni ale anului: ianuarie, februarie și noiembrie, reflectă concordanța între ritmul vieții cotidiene, dominat de muncile agricole sau alte îndeletniciri economice și „așezarea” tinerilor la casa lor, dar și săvârșirea căsătoriei civile în lunile de post, evidențiază tendințele individuale de materializare a propriilor aspirații, eludând cutume și interdicții ecleziastice. Deși predomină protogamia, nu lipsesc cazurile de recăsătorie în caz de deces sau divorț pentru unul dintre soți. Diferențele de vârstă între soți sunt în cele mai multe cazuri firești, de câțiva ani, dar se măsoară și în decenii în conformitate cu „oferta pieței matrimoniale”, corelată cu dota femeii sau averea bărbatului.

Natalitatea a oscilat în funcție de particularitățile demografice locale, în strânsă legătură cu numărul de căsătorii încheiate anual, stabilitatea sau instabilitatea economico-socială în anumite decenii. În general familiile din spațiul rural și urban au mulți copii, pentru a realiza astfel de cele mai multe ori echilibrul familiei perturbat de numărul mare al deceselor în rândul copiilor până la șapte ani. Temporalitatea concepțiilor și a nașterilor evidențiază diferențe mult mai mici între lunile anului comparativ cu distribuția calendaristică a căsătoriilor, ceea ce demonstrează faptul că intimitatea cuplului ignoră interdicțiile impuse de Biserică în zilele și lunile de post.

Ilegitimitatea nașterilor, redusă în comunitățile sătești datorită numărului modest al concubinajelor, controlului mult mai strict exercitat de către comunitate și Biserică, a intrat în firescul cotidian urban, în Târgu Jiu nașterile nelegitime reprezentând frecvent 15 – 20 % din total. Absent din satele cercetate, abandonul copilului nou născut, a cărui mamă nu a fost niciodată descoperită de către autorități, s-a practicat în Târgu - Jiu, lângă biserici, la ușa familiilor înstărite cu sau fără copii, pe străzile frecvent circulat din centrul orașului, în zori de ziuă pentru ca ființa nedorită să fie găsită în viață și încredințată de către Primărie spre creștere doicilor plătite din banii publici în acest scop.

Deși Biserica s-a opus cu vehemență concubinajului, considerându-l un mare păcat prin respingerea cununiei, acest mod de viață ale cărui dimensiuni cantitative sunt greu de cuantificat, s-a practicat atât în comunitățile rurale cât și în lumea urbană. Statul și comunitatea manifestau la rândul lor destule reticențe și mai puțină toleranță față de așa-zisele „căsătorii nelegiuite”, pentru evitarea neînțelegerilor privind moștenirea averii, slăbirii sentimentului paternității, părăsirii cu mai multă ușurință a femeii și a copiilor de către bărbat, amplificării legăturilor extraconjugale, a adulterelor.

Extrem de rar în lumea tradițională a satului, unde atașamentul față de anumite norme de comportament este foarte puternic, divorțul a fost mai des întâlnit în comunele urbane, tocmai datorită tendințelor de schimbare a mentalităților privind relațiile conjugale, de emancipare treptată a femeii de sub autoritatea bărbatului și din nevoia asigurării unui confort individual minim bazat pe propriile aspirații și idealuri. Cele mai invocate cauze ale dizolvării căsătoriei pe cale juridică, în special de către femei, au fost injuriile, violența conjugală repetată, adulterul și părăsirea domiciliului conjugal.

Reconstituirea nominativă a unui eșantion de familii din Polovragi, Logrești-Moșneni, Cloșani și din Târgu Jiu, prin corelarea datelor oferite de Registrele de Stare Civilă – Căsătorii, Nașteri și Decese, ne oferă imaginea unor comunități în care alături de tendințele comportamentale generale se manifestă și particularități izvorâte din specificul fiecărei familii în ceea ce privește numărul de copii, întreruperea brutală a ciclului de viață familială prin deces și numai în mod excepțional prin divorț. Clișee referitoare la familiile cu foarte mulți copii au fost în bună parte infirmate de prezența, cei drept mai rară, a cuplurilor conjugale cu unu sau doi copii.

Cuvinte cheie: demografie istorică, registre de stare civilă, căsătorie, concubinaj, divorț, natalitate, mortalitate, comportament familial.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Izvoare

A. Izvoare inedite

1. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Gorj - Fond Colecția Registre de Stare Civilă.
 - Fond Primăria Comunei Ciuperceni.
 - Fond Primăria Comunei Urbane Târgu - Jiu.
 - Fond Primăria Comunei Topești.
 - Fond Protoeria Județului Gorj.
 - Fond Tribunalul Județean Gorj
2. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Vâlcea - Fond Colecția Registre de Stare Civilă.
 - Fond Primăria Comunei Urbane Râmnicu - Vâlcea.

B. Izvoare editate

1. *** - *Codul Calimachi*, Editura Academiei R.S.R., București, 1958.
2. *** - *Codice civile*, „Alexandru Ioan” Editura Oficială, Imprimeria Statului, București, 1865.
3. *** - *Legiuirea Caragea*, Editura Academiei R.P.R., București, 1955.
4. Alexandrescu, Dimitrie - *Explicația teoretică și practică a dreptului civil român în comparație cu legile vechi și cu principalele legislații străine*, tom II, Editura ziarului „Curierul Judiciar”, București, 1906.
5. Bolovan, Ioan; Covaci, Diana; Deteșan, Daniela; Eppel, Marius; Holom, Elena Crinela - *Ciclul vieții familiale la românii din Transilvania în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009.
6. Hamangiu, Constantin - *Codul Civil adnotat cu trimiteri la doctrina franceză și română și jurisprudența completă de la 1868-1920*, vol. I (Art. 1-643), Editura All Beek, București, ediție îngrijită de Marian Florescu.

Lucrări generale și speciale

1. Egyed, Acațiu - „Situția demografică a județului Cluj între anii 1857-1910”, în *Civilizație medievală și modernă Românească. Studii istorice*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.
2. Ariès, Philippe ; Duby, Georges - *Istoria vieții private*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1994.
3. Babeș, Victor - *Boalele țaranului român*, Conferință ținută în 27 ianuarie în localul Societății Tinerimea Română, Tipo-Litografia Societății „Tiparul”, București, 1901.
4. Bacci, Massimo Livi - *Populația în istoria Europei*, Editura Polirom, Iași, 2003.
5. Dr. Banu, Gheorghe - *Tratat de medicină socială*, vol. III - IV, Casa Școalelor, București, 1944.
6. Bărbulescu, Constantin - *Imaginarul corpului uman între cultura țărănească și cultura savantă (secolele XIX-XX)*, Editura Paideia, București, 2005.
7. Bocșan, Nicolae - *Contribuții la istoria Iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986.

- 8 Bocșan, Nicolae - „Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea”, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, coordonatori Sorina și Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 1995.
- 9 Bock, Gisela - *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Editura Polirom, Iași, 2002.
10. Bolovan, Ioan - „Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX”, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, coordonatori: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, .
11. Bolovan, Ioan - *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000.
12. Bolovan, Ioan, Pădurean, Cornel (coordonatori), - *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (sec. XVIII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, 2003.
13. Bolovan, Sorina Paula - „Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din Nord-Vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea”, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, coordonatori Sorina și Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
14. Bolovan, Sorina Paula - *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj – Napoca, 1999.
15. Bolovan, Sorina Paula - „Familie și comportament matrimonial în Transilvania între 1850-1914 (între tradiție și modernizare)” în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI), Omagiu profesorului Nicolae Bocșan la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.
16. Bolovan, Sorina Paula, Bolovan, Ioan, Pădurean, Corneliu (Coordonatori), - *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, 2007.
17. Brie, Mircea - *Familie și societate în nord - vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008.
18. Brie, Mircea - „Familie și societate în nord - vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX) Cadru general: concepte, metode și moduri de abordare”, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie și Arheologie*, Tom XVIII, 2008.
19. Bulei, Ion, Ciupală, Alin (editori), - *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, Editura Universității din București, vol. II – 2005, vol. III – 2006, vol. IV – 2007, vol. V – 2008.
20. Burke, Peter - *Istorie și teorie socială*, Editura Humanitas, București, 1999.
21. Candrea, Ion Aurel - *Folclorul medical comparat. Privire generală. Medicina magică*, Editura Polirom, Iași 1999.
22. Cartwright, F. Frederick; Biddiss, Michael - *Bolile și istoria*, Editura Bic All, București, 2005.

23. Corbin, Alain, Courtine, J.J. - *Istoria Corpului*, vol. I, Editura Grupul Editorial Art, București, 2008.
24. Costa – Foru, Xenia - *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, Ediție îngrijită și studiu introductiv Maria Voinea, Editura Tritonic, București, 2005.
25. Deteșan, Daniela - „Mișcarea naturală a populației Comitatului Cluj între anii 1870-1910”, în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, 2007.
26. Dumănescu, Luminița - „Copiii Transilvaniei: număr și pondere între două limite cronologice: 1857 - 1910”, în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII - XXI)*, coordonatori Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Presa Universitară Clujeană, 2007.
27. Duby, Georges (coordonator), - *Amor și sexualitate în Occident*, Editura Artemis, București, 1994.
28. Focșa, Gheorghe; Godea, Ioan - *Arhitectura Gorjului*, Editura de Vest, Timișoara, 2002.
29. Foucault, Michel - *Istoria sexualității*, vol. I, Editura de Vest, Timișoara, 1995.
30. Gennep, Arnold van - *Riturile de trecere*, Editura Polirom, Iași, 1996.
31. Ghinoiu, Ion - *Sărbători și obiceiuri românești*, Editura Helion, București, 2004.
32. Ghițulescu, Constanța - *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate și divorț în Țara Românească în secolul al XVIII*, Editura Humanitas, București, 2004.
33. Giddens, Anthony - *Sociologie*, Editura BIC ALL, București, 2001.
34. Goody, Jack - *Familia europeană - O încercare de antropologie istorică*, Editura Polirom, Iași, 2003.
35. Holom, Elena Crinela - „Comportamentul formativ și disolutiv al cuplurilor din zona Albei la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, 2007.
36. Iluț, Petru - *Sociopsihologia și antropologia familiei*, Editura Polirom, Iași, 2005.
37. Lahovari, George Ioan - *Marele dicționar geografic la României*, Vol. I, Ed. SOCEC București, 1902.
38. Laquer, Thomas - *Corpul și sexul de la greci la Freud*, Editura Humanitas, București, 1998,
39. Dr. Laugier, Charles - *Etnografia medicală*, Craiova, 1929.
40. Dr. Laugier, Charles - „Pelagra în Oltenia”, în *Arhivele Olteniei*, anul II, No. 10, noembrie – decembrie 1923.
41. Majuru, Adrian - *Prostituția între cuceritori și plătitori*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007.
42. Marian, Simeon Florea - *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Editura Saeculum Vizual, București, 2008
43. Marian, Simeon Florea - *Nașterea la români*, Editura Saeculum, București, 2008.
44. Marian, Simeon Florea - *Nunta la români*, Editura Saeculum, București, 2008;
45. Mihăilescu, Ion - *Sociologie generală*, Editura Polirom, Iași, 2003.
46. Moldovan, Liviu - „Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în secolele XVIII-XIX”, în vol. *Populație și societate*, vol. III, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1980.
47. Moldovan, Liviu - „Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania” în *Revista Arhivelor*, nr. 1, 1958.
48. Montanari, Massimo - *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Editura Polirom, Iași, 2003.

49. Muntean, Adriana Florica - „Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj)”, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, coordonatori Sorina și Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
50. Negruți, Ecaterina - „Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leurs importance comme source demographique”, în vol. *Populație și societate*, vol. III.
51. Nicoară, Toader - *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2001.
52. Olariu, Elena - „Concubinaj și divorț. Forme de manifestare a libertății în viața privată”, în *Ipostaze ale modernizării Vechiului Regat*, vol II, Editura Universității București, București, 2005.
53. Pamfilie, Tudor - *Sărbătorile la români*, Colecția Mythos, Editura Saeculum I. O., București, 1997.
54. Panea, Nicolae - *Gramatica Funerarului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2003.
55. Păcurariu, Mircea - *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Știința, Chișinău, 1993.
56. Pădurean, Corneliu, Bolovan, Ioan (coordonatori), - *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad, 2005
57. Pădurean, Corneliu (coordonator) - *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Studii de demografie istorică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006.
58. Perrot, Michelle - „Drame și conflicte familiale”, în Philippe Ariès, Georges Duby (coordonatori), *Istoria vieții private. De la Revoluția Franceză la Primul război mondial*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997
59. Perrot, Michelle - „Funcțiile familiei”, în Philippe Ariès, Georges Duby (coordonatori), *Istoria vieții private. De la Revoluția Franceză la Primul război mondial*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997
60. Planiol, Marcel - *Traité élémentaire de droit civil*, Tome premier, Paris, Librairie générale de droit & de jurisprudence, 1922.
61. Platon, Gheorghe - *Geneza Revoluției de la 1848*, Editura Junimea, Iași, 1980.
62. Preot Prejbeanu, Grigore - *Gorjul bisericesc (1870-1900)*, Tipografia Sfintei Episcopii Râmnicu Vâlcea, 1936.
63. Radcliff – Brown, A. D. - *Structură și funcție în societatea primitivă*, Editura Polirom, Iași, 2000.
64. Remond, René - *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele XIX și XX. 1780 - 2000*, Editura Polirom, Iași, 2003.
65. Retegan, George - „Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică”, în vol. *Din Istoria Statisticii Românești*, București, 1969.
66. Retegan, George - „O revistă românească de demografie apărută acum șase decenii”, în vol. *Din istoria statisticii românești*.
67. Retegan, Simion - „Realități demografice ale satului românesc din Nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Interior)”, în *Civilizație medievală și modernă Românească. Studii istorice*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.
68. Retegan, Simion - „Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866”, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*.

69. Roman, Louis - „Necesitatea studierii istoriei populației României”, în *Studii și Articole de Istorie*, XXVI, București, 1974.
70. Rotariu, Traian - *Studii demografice*, Editura Polirom, Iași, 2010.
71. Stănciulescu, Elisabeta - *Sociologia educației familiale*, vol. II, *Familie și educație în societatea românească. O istorie critică a intervenționismului utopic*, Editura Polirom, Iași, 2002.
72. Ștefănescu, Ștefan - *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timișoara, 1974.
73. Ștefulescu Alexandru - *Istoria Târgu Jiului*, Editura N.D. Miloșescu, Furnisorul Curții Regale, Târgu Jiu, 1904.
74. Trebici, Vladimir - *Demografia*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
75. Trebici, Vladimir, Ghinoiu, Ion - *Demografie și etnografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
76. Ungureanu, Gheorghe - „Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864-1944)”, în vol. *Din Istoria Statisticii Românești*.
77. Ungureanu, Gheorghe - „Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic (1803-1832)”, în vol. *Din Istoria Statisticii Românești*.
78. Vasile, Liliana Andreea - „Să nu audă lumea”. *Familia românească în Vechiul Regat*, Editura Tritonic, București, 2010.
79. Veyne, Paul - *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999
80. Vintilă - Ghițulescu, Constanța - *Focul amorului Despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750-1830)*, Editura Humanitas, București, 2006.
81. Vlăduțiu, Ion - *Etnografia românească*, Editura științifică, București, 1973.